

MÚLTIDÉZŐ



NAGYATÁD

VÁSÁROK TÖRTÉNETE

(525 éve nyerte el vásártartási jogát Nagyatád)

MÚLTIDÉZŐ

V.

NAGYATÁD

2000

Szerkesztette:
Gyenesei József

**A kiadvány szerkesztését dokumentumokkal,
tanácsaikkal segítették:**

Sölch Miklós, Holló Zoltán, Szücs Gábor,
a Magyar Országos Levéltár, a Somogy megyei Levéltár,
a Megyei és Városi Könyvtár, a Nagyatádi Városi Könyvtár
A kiadványban szereplő oklevél fordítását Sölch Miklós főlevéltáros
(Magyar Országos Levéltár) készítette.

A borítón Mátyás király titkospecsétje
(Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteménye – jelzet V 8 310)

Kiadó:
Nagyatádi Művelődési Ház

Felelős kiadó:
Ivelics János

Készült:
201954 – Nagyatádi Nyomda Kft.
Felelős vezető: Takács Ferenc ügyvezető igazgató

Tartalomjegyzék

Bevezetés	7
I. Magyarországi vásárok a XI-XIV. században	8
II.A segesdi ispánságtól a Batthyány uradalomig	11
II.1. Falu vagy város?	11
II.2. Kereskedelem a XV. században	15
II.3.a Mátyás 1475. október 5-én kelt oklevelének teljes szövege	16
II.3.b és fordítása	19
II.4. Atád mezővárosi képe	21
III.A hódoltság kora	22
IV. Vásárok a XVIII-XIX. században	23
Irodalomjegyzék	26
Jegyzetek	27

Előszó

Nagyatád történelmének egyik legjelentősebb eseménye volt, amikor 1475-ben Mátyás király Atád település számára királyi oklevélben vásártartási jogot és ehhez kapcsolódó kiváltságokat biztosított. Ezzel 525 évvel ezelőtt városi rangot és funkciót kapott lakhelyünk.

Most, a Magyar Millennium évében, 2000-ben lehetőségünk és okunk van megemlékezni erre az eseményre. Jelentősége abban áll, hogy a királyi adománylevél kiemelte Nagyatádot környezetéből és új lehetőségeket adott az itt élők számára. Olyan jogosítványokat kaptak elődeink, amik jelezték, hogy megvannak a feltételei a fejlődésnek.

Várostörténeti kiadványunk, a Múltidéző mostani száma feldolgozza és megismerteti a kereskedelem, a vásárok, piacok szerepét és hatását. Bemutatja Mátyás király oklevelének tartalmát, kiadásának körülményeit. E kis kiadvány értelmezi, értékeli mindennek a jelentőségét, majd az új lehetőség hatását városunk fejlődésére.

Eddig keveset beszéltünk erről a település-történeti eseményről, talán amiatt, mert a közelmúlt és a jelen jobban lekötötte figyelmünket. A mostani évforduló előtérbe állította a várossá válás időszakát. Látunk kell, hogy a település elért egy fejlettségi fokot, megérlelődött a továbblépés lehetősége és igénye. Ezt értékelte és méltányolta Mátyás király kiváltságos oklevelének kibocsátásával. Büszkék lehetünk az 525 évvel ezelőtt élt elődeinkre, Atád lakóira.

Kedves Olvasó!

E kis füzetet ajánlom Nagyatád ifjúságának, a város lakóinak az-
zal, hogy beszéljük meg múltunk értékeit, eredményeit, elődeink munkáját! Ismerjük meg minél jobban lakóhelyünk történetét! Jó szívvel ajánlom a Múltidézőt a városunkba látogatóknak, érdeklődőknek, hiszen belőle néhány fontos dolgot megtudhatnak Nagyatádról. Remélem hasznos, érdekes olvasmányt talál mindenki, ha megismeri e kiadványt.

Nagyatád, 2000. április

Ormai István
polgármester

Bevezetés

Ha valaki először jár Nagyatádon, valószínűleg két dolog tűnik fel neki első látásra helyi jellegzetességként. Az egyik a sok zöld terület, a másik a város területéhez képest az üzletek, boltok sokasága és sokfélesége és persze a helyi piac. A kereskedelem fontos szerepet játszhat a város életében – gondolhatja az idelátogató. Igaza van. De nem volt ez másképp régebben sem.

Nagyatád a környező falvakkal együtt a XIV. század végén szakadt ki a segesdi uradalomból. Ezekkel a településekkel a Batthyányak uradalmának része lett. A kedvező földrajzi fekvésének köszönhetően egyre intenzívebben tudott bekapcsolódni a kereskedelmi életbe. Így a birtok más helységei között kiemelt szerepet játszott. A XV. század folyamán elért fejlődés eredményeit tükrözte az 1475-ös kiváltság levél. Ettől az időtől a „birtok feje” egyértelműen Nagyatád lett. A későbbi századok folyamán – a török hódoltság időszakát leszámítva – a település az árucserre, a vásárok fontos központja volt. Ez a kiadvány a fent leírt folyamat főbb állomásait tekinti át.

A mezővárosoknak csupán egy töredékére vonatkozóan rendelkezünk fejlődésüket nagy vonalakban rögzítő adatokkal. Túlnyomó többségükről azonban jóformán csak azt tudjuk, hogy a források mezővárosoknak nevezik őket. Atáddal kapcsolatos ismereteink valahol e kettő között állnak. Így ha teljesebb képet szeretnénk rajzolni Atádról, gyakran a mezővárosi fejlődés „általános modelljéből” kell következtetéseket levonnunk. Annál is inkább szükség lehet erre, ha a település történetének ilyen „kis szeletéről” kell szólni, mint a vásárok. Fentiek ismeretében ezért is olyan fontos Atád mezővárosi státuszának vizsgálata.

A helység kereskedelmének elemzését igyekszem azáltal is keretbe helyezni, hogy az első fejezet az országos és heti vásárok intézményét általában mutatja be, valamint a XI–XIV. század között betöltött szerepéről szól röviden.

I. Magyarországi vásárok a XI–XIV. században

A középkori város legfontosabb gazdasági funkciója az árucserre lebonyolítása volt. A városba érkező idegen a kereskedelmi forgalom élénksége után érdeklődött, ezt igyekezett megállapítani a vásáron, a kereskedőcsarnokban és a boltokban.¹ A városprivilegiumok, azon belül is a gazdasági kiváltságok között a vásártartásnak nagy jelentősége volt.

A középkori kezdetleges közlekedési viszonyok között az árucserre zömét két különleges alkalomkor, a heti és országos vásárokon bonyolították le. A hetivásár alakította ki a város szűkebb gazdasági körzetét. Ennek kiépülése a város fejlődésének a kezdeti szakaszára tehető. Ha azonban a város tovább akart fejlődni, akkor az országos vásártartás jogának a megszerzése ugyanolyan elengedhetlenné vált, mint kezdetben a hetivásaré. Csak ez biztosíthatta a gazdasági körzet kitágítását, a távolsági kereskedelembe való bekapcsolódást.²

A vásár intézményének kialakulása megelőzte a középkori városok létrejöttét. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy tudunk olyan helyeken lezajló vásárokról, ahol később semmiféle városi fejlődés nem következett be. Ehhez csupán azt a paradoxonként hangzó megállapítást kell hozzátenni, hogy bár a vásártartás egymagában nem elegendő a városi fejlődéshez, vásár nélkül még sincs városi fejlődés.³

A magyar királyság első századaiból igen kevés adat maradt fenn a vásárokról vonatkozólag, de ez is elegendő a legkorábbi viszonyok megvilágításához. Magyarországon már a XI. században volt kialakult piachálózat, ennek hordozói a *hetinap* + *hely* típusú névvel nevezett települések voltak.⁴

Ilyen volt a Nagyatád és Tarany közt, valahol a Rinya mellett fekvő *Szerdahely* (Zeredahel). A somogyi főesperességhez tartozó település útmenti révvel és piaccal rendelkező plébániáshely volt.⁵ A helyet, ahol a kereskedő áruját eladhatta, a király jelölte ki.⁶

A vásártér másik kifejlesztője az igényes fogyasztók jelenléte. Ilyenek elsősorban a *királyi székhelyek*, ahol az udvar huzamosabb ideig tartózkodott, amelyek a külföldi kereskedők drága árucikkei és luxusholmijai számára biztos felvevő piacot biztosítottak.⁷ *Segesd* királyi, királynéi illetőleg ispánsági székhely státuszának köszönhető a

virágzását, de a későbbi magánkézbe adás következtében várossá fejlődése a XV. század elején megállt.⁸

A királyi vármegyék székhelyén is rendszeresen tartottak vásárokat ebben az időben.⁹

A vásáros helyeken kívül több környező falu szerény méretű árucseréigényeinek a kielégítésére a helyi piacok szolgálták. Ezen adásvétel színhelye valószínűleg az I. István által a tíz falunak előírt közös templom körül volt.¹⁰

László és Kálmán törvényei már sokszor foglalkoznak a vásárokkal. László III. törvénykönyvének az egyik cikkelyében olvashatjuk, hogy a kereskedők megyéről-megyére jártak, s üzleteiket a vásárokon kötötték meg, melynél a tanúk mellett a bírónak és a vámosnak (*tributarius*) is jelen kellett lenni. Kálmán alatt az üzletkötést a *cartula sigillata* segítségével is lebonyolíthatták, ilyen esetben a bíró és a vámos jelenlétére nem volt szükség. Ahhoz azonban, hogy a kereskedő az országból árut vihessen ki, a király és az ispán vámosának a pecsétjére volt szüksége.¹¹

A fentiekből világosan kitűnik, hogy a vásárjog már a királyság első századaiban *regálejog* volt. A király biztosította a vásár békéjét, a vásárra menő és onnan távozó kereskedők személyének és árujának biztonságát, ellenszolgáltatásként ezért a vásáron vámot szedett a kereskedőktől. A király a vásár feletti felügyeletet a megyésispán útján gyakorolta, a vásárvámot (*tributum*) a király és az ispán vámosai szedték.¹²

Míg a XI–XII. században szinte kizárólag királyi vásárokról és a király kezében lévő vásárvámokról beszélhetünk, a későbbiekben ehhez képest változást tapasztalhatunk. A XII. századtól kezdve a királyok a vásárvámok egy részét eladományozták, majd magánbiratokokon engedélyezték vásár tartását. A magánföldesúri vásárokon a király nem szedett vásárvámot, s ezért az ilyent szabad vásárnak (*forum liberum*) nevezték. A XIII. század folyamán számos város régi vására is elnyerte a *forum liberum* státuszt, az újonnan engedélyezett vásárokat pedig eleve ilyen jelleggel hozták létre. A kereskedőktől a vásárvámot már a városi hatóság embere hajtotta be. A kialakuló szabad vásárok feletti joghatóságot az ispántól a városi hatóság vagy

a vásárbíró vette át, ők jártak el a vásárokon felmerült kereskedelmi és bűnügyekben.¹³

Az eddig elmondottak mind a *hetivásárra* vonatkoztak. A vásár másik fajtája az országos vásár később alakult ki. A XIII. században még csak két ilyen *országos vásárt* ismerünk, az egyik a fehérvári, a másik a budai. Az oklevelek eleinte a *congregatio*, majd a későbbiekben a *nundine seu forum annuale* kifejezést használják az országos vásár megnevezésére, szemben a hetivásár *mercatus* elnevezésével, amely szintén szabad vásár, így a hetivásárookra érvényes szabályok erre is vonatkoztak.¹⁴ Az országos vásárok kialakulása a külkereskedelem fellendülését, strukturájának változását jelzik. A XII. században a külkereskedelem egy vékony fogyasztóréteg számára hozott be fényűzési cikkeket. A beáramló áru elosztásához, a csere lebonyolításához szükséges áru felhalmozásához elegendő volt az ország néhány városa. A XIII. század végén, a XIV. elején az elosztáshoz már több alkalomra volt szükség, ezt jelentették az általában két hétig tartó országos vásárok. Ezt bizonyítja az is, hogy a XIV. század derekáig a határmenti kereskedelmi központok és a nagy centrumok kapták meg az országos vásártartás jogát.¹⁵

A XIII. század végén és a XIV. század elején a piachálózatban változás állt be. A meglévő vásárhálózat új piachelyekkel egészült ki, a mezővárosokkal.¹⁶ A növekvő áruforgalom lebonyolítása tette elsősorban szükségessé újabb piacközpontok kialakulását.¹⁷ Ugyanis nagyvárosaink túlságosan távol feküdtek egymástól ahhoz, hogy a kereskedelem és a kézműipar normálisan fejthesse ki a tevékenységét. Szükségessé vált, hogy a városok közé kisebb központokat iktassanak be. Így a *mezővárosok* mint kisebb hatósugarú gazdasági központok jöttek létre. Megjelenésükkel a magyar várostörténet egy újabb szakasza kezdődött el.¹⁸

Az eddigiekben igyekeztem a vásárok, az országos és hetivásárok lényegét, főbb különbségeit, azoknak a magyar történelemben a XIV. századig betöltött szerepét áttekinteni, megvilágítani. A továbbiakban Nagyatádot mint felemelkedő, s a későbbiekben országos és heti vásártartási joggal is rendelkező, uradalmi központból kialakuló mezővárost fogom vizsgálni. Mint látni fogjuk, ez a fejlődés a XV. század második felében a birtokosai által végrehajtott birtokkoncentrációból indult ki.

II. A segesdi ispánságtól a Batthyány-uradalomig

1391-ben *Kővágóörsi Batthyány György* Zsigmondtól adományul kapta Látrányt (Látrán) négy pusztá telekkel, melyre 1392-ben pallosjogot is nyert. 1395-ben azonban a király fenti adományát visszavette és cserébe *Szabást* (Zabas), *Ötvöst* (Wthws) és a *két Atádot* (Kis-és Nagy-Athad) adta, ezzel azokat a segesdi ispánságtól örökre elkülönítette. Kis-és Nagy-Atádot vámmal együtt ajándékozta a Batthyányaknak a király, majd annak jelentőségét felismerve 1396-ban Barátiért (Possessio Barathy) cserébe a vámszedési jogot visszavette.¹⁹ Atád kedvező adottságai révén válhatott a Batthyány-uradalom központjává.

1403 és 1405 között György fiai László és Albert hűtlenség vádjá miatt átmenetileg elvesztették e településeket, csak hosszas pereskedés után derült fény a család hűségére. 1404 és 1405 között a tapsonyi Anthimiek birtokolták az említett területeket, melyek ezt követően majd két évszázadon keresztül a Batthyányak tulajdonában voltak. Ez idő alatt vált Atád uradalmi központból fejlődő mezővárossá, bár Atád mezővárosi rangja a szakirodalomban sokat vitatott kérdés volt.

II.1. Falu vagy város?

A magyarországi középkori városi és mezővárosi szervezet kutatásával foglalkozó szakemberek között nem alakult ki egy azonos kritériumokat tartalmazó egységes mezőváros fogalom. *Csánki Dezső* mezővárosnak minősített minden olyan telepet, amelyet oppidumnak neveztek, tekintet nélkül arra, hogy hányszor és ki hívta annak.²⁰ A mezővárosokhoz sorolta az országos vásártartással rendelkező falvakat is. *Fügedi Erik* szerint az országos hetivásár, az ispotály és a koldulórendi kolostor együttes megléte esetén beszélhetünk mezővárosról. Utóbbi hiánya miatt és azért sem tartja Atádot mezővárosnak, mert a forrásokban sohasem szerepel oppidumként.²¹ *Bácskai Vera* szerint azonban helytelen lenne ilyen formai megfontolások alapján a kérdést megítélni. Sokkal inkább a népességkoncentráció, a kézművesipar és társadalmi differen-

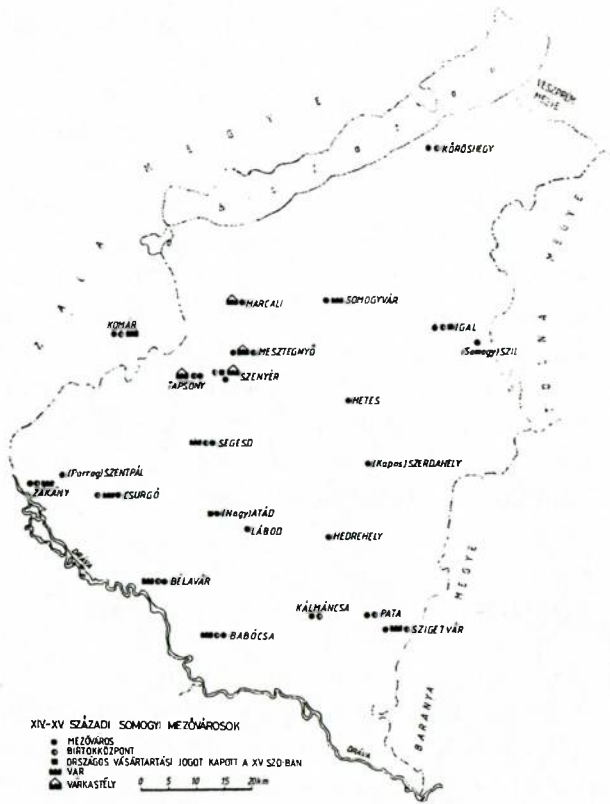
ciálódás tartalmi szempontjait igyekszik érvényesíteni a mezővárosok vizsgálatánál, melyek szerinte fallal körül nem vett, városias kiváltságokat élvező, de földesúri kézen lévő települések.²² *Mályusz Elemér*,²³ *Szabó István*,²⁴ *Székely György*²⁵ oppidum-fogalmát elemezve újabb kritériumokkal találánánk szemben magunkat.

Magyar Kálmán ezt az ellentmondásos képet igyekszik érvek felsoroztatásával tisztázni. Bár az igaz, hogy *villa*-nak és *possessio*-nak azaz falunak és birtoknak, s nem *oppidum*-nak, mezővárosnak nevezték, de a forrásokban az is szerepel, hogy Atádon *civisek*, vagyis polgárok, városlakók éltek.²⁶

1475-ben *Mátyás* Atádot vásártartási privilégiummal ruházta fel.²⁷ 1475. október 10-én Budán kelt oklevelében pedig *Mátyás* megparancsolta mindenkinek, hogy *Alapi András* és *Batthyány Boldizsár* Somogy megyei Atád és Szabás birtokokon lakó alattvalóit senki le ne tartóztassa, ha pedig keresetük lenne ellenük, akkor uraiknál kérjenek elégtételt. Ezzel az uralkodó Atádot minden idegen bíraskodás alól kivette és egyedül földesuraik joghatósága alá helyezte.²⁸ Mindezek mezővárosi jogokat jelentettek tulajdonképpen. Ennek ellenére később is possessióként azaz birtokként emlegetik.

A mezővárosi jelleget erősíti, hogy a két Atádon már 1333–34-ben *plébániaegyház* is állt. Atád Szent György plébániáját először 1402-ben említik úgy, hogy *Barátiban*, *Ötvösben* és *Boda falván* (*Bodvica*) is filiája, illetőleg kápolnája volt. A három szomszédos faluban jelentősebb *filiával* rendelkező nagyobb plébániaegyház, valamint az innen elszármazó, egyetemet is végzett értelmiségi, papi réteg ugyancsak a mezővárosi jelleget erősíti.²⁹ *Kubinyi András* kutatásai szerint is nagyszámú innen elszármazott papról maradt adat, és papnak főleg a mezővárosi polgárfiak mentek.³⁰

Mint láttuk *Fügedi Erik* kétségbevonta Atád mezővárosi jellegét mert nincs *koldulórendi kolostora*. Az utóbbira Atádon valóban csak a XVII. század végéről, a XVIII. század első feléből vannak adataink. Ezt a kritériumot Atád esetében feleslegesnek érezhetjük, mivel a tőle É-ra lévő *Segesden* már a XIII. század végéről tudunk a ferencesek Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt kolostoráról. Valamint a másik fontos útvonal mentén, Atádtól K-re lévő *Hedrehelyen* a XV. század második felében



1. ábra: Somogyi mezővárosok a XIV–XV. században

megtelepedett a ferencesrend. Végsősoron Atádtól 6–10 és 20–30 km-es körzetben két koldulórendi kolostor is állt a XIII–XVI. század közötti időben.³¹ A segesi ferencesek a török korban már állítólag Nagyatádra költöztek át.³²

A fontos mezővárosi jellemzők közül Atád középkori lakosságának számáról csak közvetve van adatunk. 1443-ban a gordovai Fánchy Péter az atádi birtokra tört, a templomot is kirabolta és 28 jobbágytelket felégetett.³³ A telkek száma alapján – ha háztartásonként maximálisan 5 fővel számolunk – 140–150 emberre tudunk következtetni. S mivel nem az egész település felégetéséről van szó, így nagyobb telek-, illetőleg lakosság számra kell gondolnunk. Különösen ha figyelembe vesszük még a

lakosság kb. 1/3-át kitevő zselléreket is. Ha ezeket az adatokat összehasonlítjuk más somogyi mezővárosok népességszámával, megállapíthatjuk, hogy Atád lakosság száma megfelel egy mezővárosi lakosságszintnek.³⁴

Székely György hangsúlyozta mezővárosi jellegzetességként az ipari és mezőgazdasági áruterelés párosulását.³⁵ Az *iparágakra*, amelyeknek a művelői a mezővárosokban helyhez jutottak, csak közvetett adatokból következtethetünk: egyes polgárok családneveiből, vagy a foglalkozásukat feltüntető jelzőkből, amelyeket megkülönböztetésül nevükhöz fűztek. A legnélkülözhetetlenebb iparágak művelőit találjuk meg a mezővárosokban: szücs, takács, mészáros, pék, szabó, csizmadia, bognár, tímár. Ahol mások is feltűnnek rajtuk kívül, ott a magyarázatot a helyi viszonyok adják meg.³⁶

Hogy Atádon milyen kézműves, iparos réteg alakult ki a középkor folyamán, arról egyelőre sajnos még nincsenek adataink: nyilván Atádnak is megvolt az alapvető iparos rétege.³⁷

II.2. Kereskedelem a XV. században

Mint már említettük, Nagyatád uradalmi központból alakult mezővárossá. Ez a fejlődés egy folyamat eredményeként jött létre.

Semmiféle uradalom nem volt elképzelhető központ nélkül. Kellott lennie egy pontnak, ahonnan az uradalmat irányították. A központnak (*possessio principalis* vagy *caput bonorum*) alkalmasnak kellett lennie arra is, hogy a földesúr székhelyévé váljon. A birtokos várat vagy megerősített kőházat épített magának, amelyet curia-nak nevezett a királyi udvar mintájára.³⁸ Bár a források nem említik, Atádon a Batthyányak központjában udvarház állhatott.³⁹

Az uradalom a *piacot* ugyanúgy nem nélkülözhetette, mint a központot. Az uradalom maga és jobbágysai mindenképp rá voltak utalva a piacra, ahol az úr a magasabb igényeit kielégíthette és felvevő piacot talált, a jobbágyok pedig terméseik eladásával szerezhették meg a járadék megfizetéséhez szükséges pénzt, vehették meg a mezőgazdasági termelés fenntartásához elengedhetetlenül szükséges és a jobbágyok által elő nem állítható iparcikkeket.⁴⁰

A Batthyányak uradalmának, mint minden fejlődőképes, gazdasá-

gi erővel rendelkező birtoknak szüksége volt a saját piacára, a távolsági kereskedőket vonzó vásárhelyére, ahol az uradalom a terményeit könnyűszerrel értékesíthette. Lakói, valamint elsősorban éppen a birtokosok az országos piac révén gazdagodtak, gyarapodtak.⁴¹

Az említett folyamat egyik legfontosabb szakasza az uradalmi központ megfelelő helyének kiválasztása volt. A kijelölt településnek kedvező földrajzi fekvésűnek kellett lennie, tehát kereskedelmi útvonalon és lehetőleg útsomóponton vagy folyami átkelőhelyen kellett feküdnie.⁴²

Atád – XIV–XV. századi – lakói egy forgalmasnak mondható *kereskedelmi útvonal* mellett éltek. Az átmenőút fontosságára, forgalmasságára az is bizonyíték, hogy Zsigmond király az 1395-ben eladományozott vámszedési jogot egy év múlva visszavette. Atád a D-re haladó kereskedelem révén fejlődhetett mezővárosias jellegű településsé, mivel itt érdemes volt a kézműveseknek megtelepedni. Hiszen a *drávai révhely* felé haladó idegen kereskedőktől Atádon is vásárolhattak, illetőleg áruikat kínálhatták.

Ugyanakkor a mezővárosi iparosok nem csupán a szűk helyi kereslet kielégítésére korlátozták a termelést, mivel vásárlóinak körét nem csupán a környező falvak lakossága alkotta. Vevőik közé tartoztak az országos és hetivásárookra mind messzebről érkező fogyasztók is.

Segesd a XV–XVI. században fontos Marcali és Báthori birtokközpont és főútvonalban fekvő vásárhely volt.

Ugyanakkor Segesd piacát a XV–XVI. században felkereső kereskedők Atádon keresztül érhették el, ugyancsak a Báthoriak főispáni rezidenciáját, *Babócsát*. Nem véletlen, hogy a Batthyányak Atádon, a Marcaliak és a Báthoriak uradalmi között szervezték meg a vásáros- piaci központjukat, amely elsősorban a két nagyobb uradalom mezővárosait felkereső és Atádon is áthaladni kényszerülő kereskedők révén jöhetett létre, illetőleg fejlődhetett. Valószínűleg – többek között – a Marcaliak atádi rév-, vámjogának ellensúlyozására szerezhették meg a Batthyányak Atádnak az országos és heti vásártartási jogot.⁴³

Batthyány Boldizsár érdemeire való tekintettel nyert az uralkodótól „Atád nevű birtoka” részére privilégiumot, amely három alkalommal március 12-én, május 1-én és augusztus 10-én engedélyezte *éves vásár*, valamint minden hét szerdáján *hetivásár* tartását.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ez kiváltság nem a felemelkedés megindítója volt, hanem bizonyos előzmények betetőzője. Csak megerősítette az eddigi fejlődést, illetve a továbbiakban kedvezően befolyásolta azt.⁴⁴

II.3.a Mátyás 1475. október 5-én kelt oklevelének teljes szövege:

*„Nos Mathias Dei gracia rex Hungarie, Bohemie etc. memorie commendamus tenore presentium significantes quibus expedit univ-
ersis, quod nos cum pro fidelibus serviciis fidelis nostri egregii Balthasar
de Bathyan aulici nostri nobis et Sacre Corone nostre iuxta seu possi-
bilitatis exigentiam exhibitis et impensis, tum vero et maxime pro utili-
tate et comodo prefati regni nostri ac incolarum et inhabitatorum pos-
sessionis ipsius Athad vocate in comitatu Simigiensi existenti, ad ean-
dem possessionem nundinas liberas seu fora annualia libera singulis
festivitatibus beatorum Philippi et Jacobi apostolorum, beati Gregorii
pape et sancti Laurentii martiris aliisque diebus ipsas festivitates
precedentibus immediate et sequentibus ad id videlicet necessario aptis
et sufficientibus omni anno. Item forum ebdomadale liberis singulis
quartis feriis in qualibet ebdomada omnino sub hiisdem libertatibus et
prerogativis, quibus nundine seu fora annualia libera scilicet et ebd-
omadalia civitatum nostrarum liberarum aut oppidorum et villarum cel-
ebrantur, perpetue celebrari duximus annuendum et concedendum gra-
ciose.*

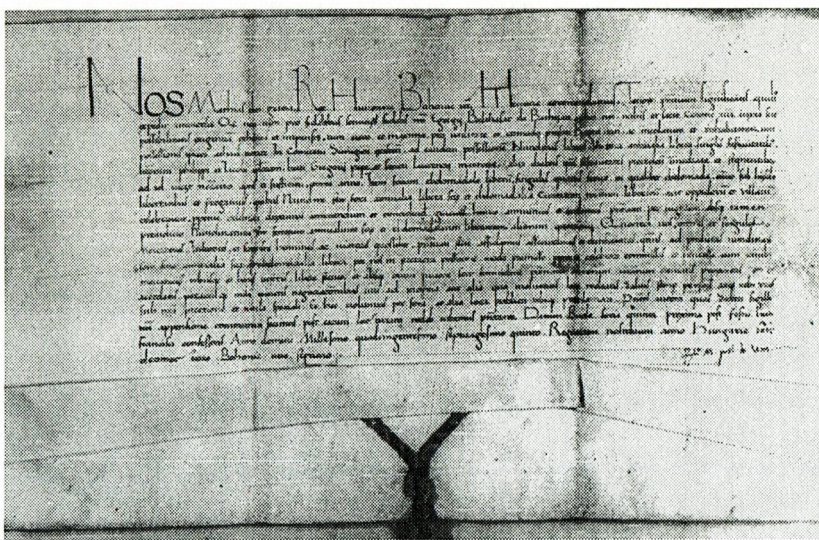
*Immo animus et concedimus presentium per vigorem, absque
tamen preiudicio nundinarum seu fororum annualium scilicet et ebd-
omadalium liberarum aliorum quorumcumque.*

*Quocirca vos omnes et singulis mercatores, institores et forenses
homines ac viatores quoslibet presentium serie affidamus, assecura-
mus et certificamus, quatinus ad praedictas nundinas seu fora annu-
alia scilicet hebdomadalia libera per nos in pretacta possessione
modo premissa perpetuo celebrari commissas et concessa cum
omnibus mercanciis rebusque et bonis vestris libere, secure et absque*

omni pavore sew formidine personarum et rerum vestrarum veniatis, properetis et accedatis peractisque inibi cunctis negociacionibus vestris ad propria aut alia qua malueritis loca redeatis salvis semper personis atque rebus vestris sub nostra protectione et tutela speciali.

Et hec volumus per fora et alia loca publica ubique proclamari, presentes autem quas secreti sigilli nostri appensione communificimus post earum lecturam reddi iubemus presentanti.

Datum Bude feria quinta proxima post festum beati Francisci confessoris, anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo quinto, regnorum nostrum anno Hungarie etc. decimoctavo, Bohemie vero septimo.¹⁴⁵



2. ábra: A vásártartási privilégiumot adományozó oklevél. Az oklevél egy 34x28 cm-es hátyára íródott, ebből 8 cm a plica, ami azt jelenti, hogy az oklevél alja vissza van hajtva. Az oklevélen vörös-fehér-zöld zsinóron természetes színű, 9 cm átmérőjű pecsétfészekben Mátyás király 6 cm átmérőjű titkospecsétje függ vörös színű viaszba nyomva

II.3.b és fordítása:

„Mi, Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország stb. királya emlékezetül adjuk jelen levelünk tartalmával tudomására hozva mindenkinek, akiket illet, hogy hívünknek és udvari emberünknek Batthyány Boldizsárnak egyrészt azokért a hű szolgálataiért, melyeket képessége és lehetősége szerint nekünk és a Szent Koronának tett és végrehajtott, másrészt pedig fent mondott Magyarországnak és Somogy megyében fekvő Atád nevű birtoka lakóinak hasznára és javára kegyesen jóváhagyjuk és engedélyezzük, hogy az említett birtokon ezentúl minden esztendőben Szent Fülöp és Jakab apostolok, Szent Gergely pápa és Szent Lőrinc vértanú ünnepén, az ünnepeket közvetlenül megelőző és követő napokban, erre szükséges, alkalmas és elegendő időben szabad piacot, más néven éves vásárt tartsanak, továbbá minden hét szerdáján szabad heti vásárt hirdessenek, ugyanazon szabadságokkal és kiváltságokkal, melyekkel a többi szabad királyi városok, mezővárosok és falvak szokták szabad éves vagy heti vásáraikat tartani.

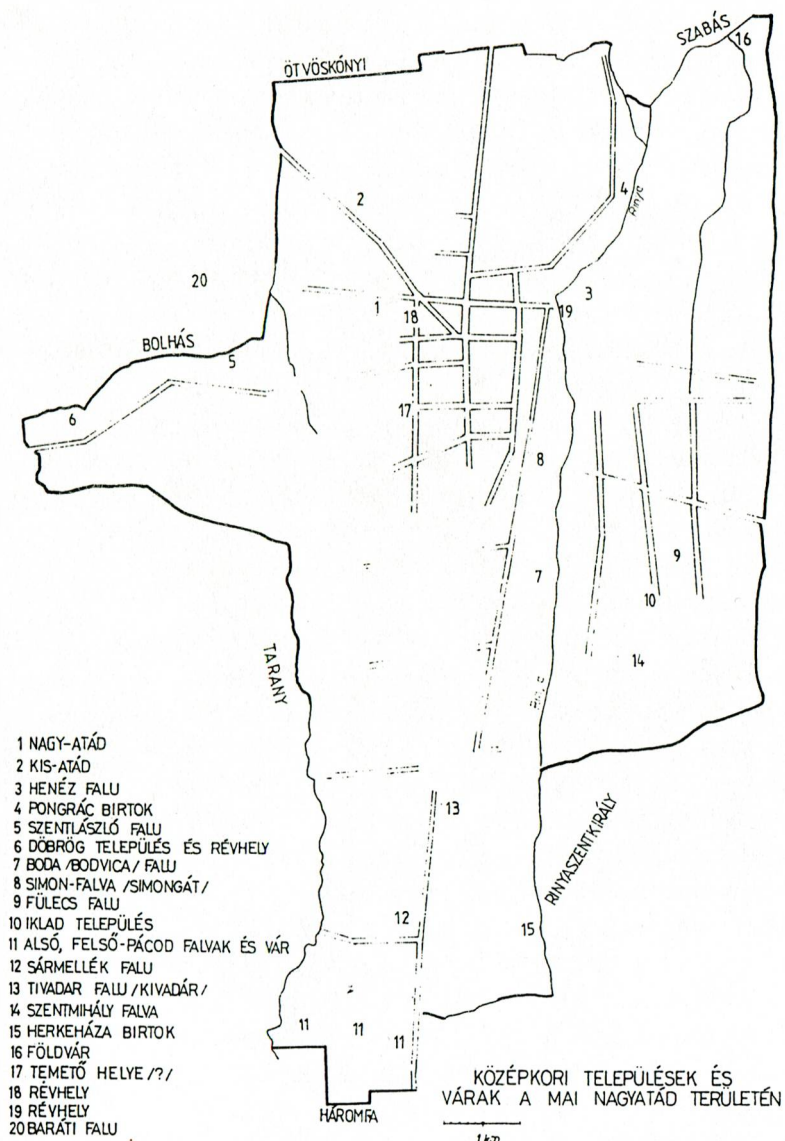
Mindezt jelen levelünk tartalmával jóváhagyjuk és engedélyezzük oly módon, hogy ezáltal senki másnak éves vagy szabad heti piacai illetve vásárai kárt ne szenvedjenek.

Ezennel jelen levelünk soraival titeket: kalmárokat, kereskedőket, vásári embereket és utazókat együttesen és külön-külön nyugtatunk, megerősítünk és biztosítunk, hogy a fent mondott piacra, más néven szabad éves és heti vásárra, melyet az említett birtokon a fentírt módon engedélyeztünk és jóváhagytunk, minden árutokkal és javatokkal szabadon, biztonságban, személyetek és dolgaitok elvesztésének féjelmé nélkül jöjjetek, siessetek és érkezetek meg, majd a kereskedés befejeztével saját lakóhelyetekre vagy oda, ahová akartok, személyetek és dolgaitok épségben tartásával a mi oltalmunk és különleges védelmünk alatt visszatérjete.

Elrendeljük, hogy mindez a vásárokon és más nyilvános helyeken mindenütt kihirdetésre kerüljön. Jelen levelünket titkos pecsétünk ráhelyezésével megerősítettük és megparancsoljuk, hogy azt elolvasás után a bemutatónak adják vissza.

Kelt Budán, az Úr ezernégyszázhetven-ötödik évében, Szent Ferenc hitvalló ünnepe utáni csütörtökön, magyarországi és más

országokbeli uralkodásunknak tizennyolcadik, csehországi uralkodásunknak pedig hetedik esztendejében.”



3. ábra: Középkori települések és várak a mai Nagyatád területén

II. 4. Atád mezővárosi képe

A két kereskedelmi formának, a heti piacnak és az országos vásárnak a mezővárosi fejlődésben játszott szerepéről, a szabad királyi városok kapcsán elmondottak megismételhetők: a városi fejlődés kezdeti szakaszában a heti vásár volt a fontosabb, ez biztosította a környező falvakkal az árucserre megszervezését. A két vásárfajta a mezővárosokban is kiegészítette egymást. A heti piac a mezőváros lakóit, elsősorban a kézműveseket részesítette előnyben, az országos vásár pedig a kereskedőket és a földesurat. A földesúr volt az országos vásárból származó jövedelem, amely a hetipiacénak a sokszorosát tette ki. Ez indokolja, hogy az esetek jelentős részében a földesúr kéri a vásárprivilegiumot.⁴⁶

A mezővárosoknak adományozott gazdasági előjogok között a legnagyobb szerepet a vásártartás játszotta. A XIV. század végén szinte minden mezővárosnak volt vására, és pedig nemcsak heti, hanem sok esetben országos vására is. Míg azonban a városokban a vásártartás joga a polgárok tulajdona volt, addig a mezővárosokban a földesúr maradt.⁴⁷

A mezővárosok megőrizték a *vásár szabadság* elvét, amelynek értelmében az árusok, kereskedők nemcsak akadálytalanul megjelenhettek ott, hanem velük szemben represszáliát sem alkalmazhattak. Vagyis kölcsönösen nem tartóztathatók le, árujuk nem vehető el valamelyik polgártársuk adóssága, tartozása miatt, csak azért, mert azzal szemben a hitelező nem tudja követelését érvényesíteni.⁴⁸ Tilalmáról az évi vásártartást engedélyező kiváltságlevelek rendszeresen megemlékeztek. Atád vásártartási privilegiuma is szavatolja a kereskedők és általában a vásárra érkezők személyének és javainak a biztonságát.

A piacon megjelenő és ott áruló városi kereskedőknek és kézműveseknek szükségük volt arra, hogy valaki a rendet fenntartsa, és követelései behajtásában segítségükre legyen, ezt pedig csak a földesúrtól várhatták. A birtokosnak elegendő hatalma volt a rend fenntartásához, és igazságszolgáltatási funkciója révén biztosította a jogos követelések behajtását.⁴⁹

A *piac helye* alapvető különbséget mutat a mezőváros és a város tekintetében. Amíg a kereskedővárosokban a piactér hatalmas

négyszög, amelyet a gazdag kereskedők házai fognak körül, addig a mezővárosokban a piac színtere rendszeresen egy-egy utca.

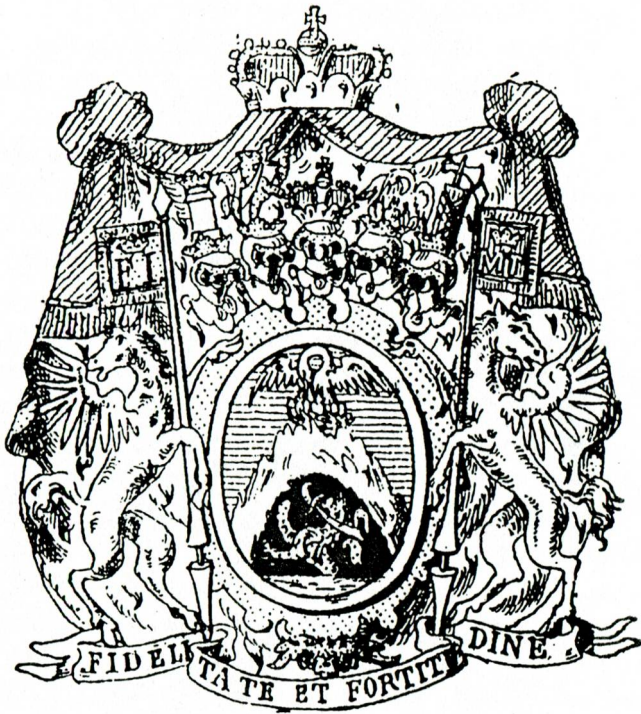
A tipikusnak mondható mezővárosi vásárról, elsősorban az *árukról* pontos leírást olvashatunk egy 1333. évi oklevélben. A piac utca egyik felében az állatok – marhák, lovak – voltak, azután kidolgozatlan bőrök és szűcsáruk, len- és posztóárak, hevederek, gabona kicsiben, tehát edényekben és amennyi kézben elvihető, végül ugyanitt árusítottak a szürke szövetet készítő takácsok is. A piacnak a másik felében álltak a mészárosok, pékek, szabók és csizmadiák, ugyanitt folyt a bor és minden más hordószámra hozott ital árusítása, bár közvetlen fogyasztásra is mérték, azután a kocsiszámra hozott gabona, a tüzelő- és épületfa, kocsi-kerekek és kocsik, cserzett bőrök, szekrények, ládák, azaz asztalosárak s mindenféle régi ruha, továbbá hüvelyesfélék, s általában élelmiszerek.⁵⁰

A vásártereken lebonyolódó *forgalomról* csak elszórt, közvetett adatok tájékoztatnak: az ott kárt szenvedett, oda menetelükkor vagy hazatérésük közben kifosztott jobbágyok panaszai. Az atádi vásárok tekintetében még ilyen adatok sem állnak rendelkezésünkre. Az uradalmi számadások gyakran említik a mezővárosi vásárokat. Főleg konyhai szükségleteket szereztek be a környező oppidumokban, de gyakran itt vásárolták meg (vagy javították) a mezőgazdasági szerszámokat, a cselédség ruházatát.⁵¹

A kevés forrásadat ellenére is megállapíthatjuk, hogy a Marcali-Báthori, a gordovai Fánchy, a berzencei Lórántfy és a szenterzsébeti Forster családok *nagyobb* birtokai közé ékelődött birtok urai a Batthyányak a XV. század második felében egy fejlődőképesebb, fontosabb mezővárosi települést, birtokközpontot alakítottak ki Atádon.

III. A hódoltság kora

A virágzó kereskedelemnek a *török veszély* megjelenése vetett véget. Sokan a környező erődített helységekre menekültek. Az uradalom és a település az 1554-55-ös hadjáratral vált hódoltsági területté. A török uralom alatt volt időszak, amikor majdnem teljesen kipusztult a település. Az 1563-as török kincstári adójegyzék csak három portát említ.⁵²



4. ábra: A Batthyányak, akiknek a város a felemelkedését köszönhette – a család címere.

A kék pajzsban magasan kiemelkedő természetes színű szikla tetején arany fészekben kiterjesztett szárnyú, két fiát feltépett melléből folyó vérével tápláló jobbra fordult pelikán, a szikla alján zöld hármashalomból kinövő, szájában aranymarkolatú kivont kardot ferdén tartó jobbra fordult arany oroszlán. A címer a család grófi és hercegi rangra emelkedéskor öt sisakkal bővült.

IV. Vásárok a XVIII–XIX. században

A XVIII. századi *gazdasági fejlődés* egyik mutatója a vásárok tartása. Nagyatád már ekkor is a megye gazdaságilag fejlettebb települései közé tartozott, jelentős vonzáskörzettel rendelkezve. A fellendülését a központi piachely jellege alapozta meg.

A vásártartási jog megszerzésére irányuló kérelmeket a Helytartótanács abban az esetben hagyta jóvá, ha a privilégiumokkal már rendelkező szomszédos mezővárosok és uradalmak nem tiltakoztak ellene. Követelmény volt, hogy a vásártartási joggal rendelkező helységeknek legalább két mérföld távolságra kellett lenniük egymástól. Nagyatád vásári privilégiumát – immáron másodízben – 1744. május 15-én szerezte meg. Ez évente két országos vásárt engedélyezett, valamint egy nap hetivásárt tartottak. Később a vásárok száma ötre növekedett.⁵³ A városon kívül a járásban vásártartó települések voltak még: Csokonya, Barcs, Mike, Szulok és Kutas.

A vásárok többnyire vallási, vagy egyéb ünnepekhez kapcsolódtak. Nem mindig az ünnep napján tartották azokat, hanem gyakran a következő nap. A *vásártartási napok* a növénytermesztés és az állattenyésztés bioritmusához igazodtak. Nagyatádon Gergely napján, Szent kereszt feltalálása napján, Illés napján, Rókus napján és Szent kereszt felmagasztalása napján, azaz március 12-én, május 3-án, július 20-án, augusztus 16-án és szeptember 14-én tartottak vásárokat.⁵⁴

Ezek elsődlegesen az árutermelő jobbágyparasztok és a mezővárosi polgárok, a céhes iparosok és a kereskedők érdekeit szolgálták. Az uradalmak az állatokat és a terményeiket rendszerint a felvásárló zsidó kereskedők révén értékesítették. A paraszti állattartás szempontjából a vásárok azonban nélkülözhetetlenek voltak, mivel itt adhatták el állataikat, vagy pedig állatállományaikat új fajtákkal felfrissíthették. A vásárok többsége azonban vegyes jellegű volt, mivel ruházati cikkeket, használati tárgyakat, luxus termékeket, orvosságot és élelmiszereket is lehetett vásárolni.

A vásárok gazdasági funkciója volt az elsődleges, de emellett *kulturális* szerepet is betöltöttek. A reformkor kezdetén a magyar népesség kétharmada nem tudott olvasni, akik tudtak, többnyire csak a kalendári-

umot vagy a bibliát ismerték, így a vásárokbán árusított ponyvairódalom is jelentős kultúrmissziót töltött be.⁵⁵

Egyeseket a szegénység vitt rá, mások hivatásszerűen üzték a tolvajlást a vásárokon. Éppen ezért a vásártartó helyeken nagy gondot fordítottak a közbiztonságra. A helyi hatóságok 1817-ben felhatalmazást kaptak a megyétől, hogy a kóbor cigányokat tiltsák ki a vásárokról, ha azok megjelenének a vásár időtartamára, a helyi börtönökbe zárják be őket. Az állandó lakhelyű és megfelelő foglalkozást űző cigányokra a rendelet természetesen nem vonatkozott.⁵⁶

A vásárokbán a kereskedőkkel szemben szigorú feltételeket szabtak és csak a kiváló minőségű szabványárut lehetett eladni. A résztvevőknek az íratlan szabályokhoz is alkalmazkodniuk kellett. A kézművesek és a kereskedők sátraikat rendszerint a vásár különböző pontjain verték fel, ennek egyik oka a köztük lévő konkurenciaharc volt. Az azonos szakma képviselői általában egy helyre települtek. A módosabbak nagyobb sátrakban árulták portékáikat. A szekérről árulók, már a vásári hierarchia alacsonyabb fokán állottak. És voltak, akik földre terített takaróikon, vagy pedig bugyraikban kínálták a gyümölcsöt, a gombát, a baromfit. A kézművesek termékeiket a vásárokbán a megye által meghatározott áron, a limitációs jegyzék szerint értékesíthették. Mindez súrlódásokra, nem ritkán pedig nyílt elégedetlenségre adott okot, mivel a céhek az árakat rendszerint kevesellték. Az árakat szigorúan, büntetés terhe mellett ellenőrizték.

Az országos vásárokon mindenütt – így Atádon is – *helypénzt* szedtek.⁵⁷

A XIX. század elején – Fényes Elek leírása szerint – Nagyatád országos jellegű *marhavásáraitól* volt nevezetes. 1848-ig a megye legnagyobb marhavásárait tartották itt, ezután Nagykanizsa megelőzte a forgalom bonyolításában.

A település vásározási joga a kiegyezést követő évtizedekben is megmaradt, de a kereskedelemben elvesztette csomópont jellegét.⁵⁸

A XIX. század elejétől terjedtek el a *búcsúvásárok*. Ezek – többek között – abban is különböztek a hetivásároktól, hogy főképp ünnepi jellegűek voltak. Egyúttal alkalmat adtak rokonlátogatásokra és mulatsá-

gokra is. Spontán alakultak ki a helyiek kezdeményezésére, majd hagyományszerűen öröklődtek nemzedékeken keresztül. Az egyes negatívumok mellett (kicsapongások, verekedések) alapjában véve a település közösségét erősítő kohéziós erők voltak benne túlsúlyban.⁵⁹

Nagyatádon napjainkban heti három alkalommal is tartanak piacot, amelyet nem csak a környező települések lakói, hanem a határon túlról érkező külföldiek is szívesen felkeresnek.

Nagyatád sokat megőrzött a vásárok hagyományából...

Irodalomjegyzék:

- Bácskai Vera:* **Magyar mezővárosok a XV. században** – Bp., Akadémiai Kiadó, 1965.
- Csánki Dezső:* **Magyarország történelmi földrajza** (A Hunyadiak korában) II. kötet – Bp., MTA, 1894.
- Fügedi Erik:* **Kolduló barátok, polgárok, nemesek** – Bp., Magvető Könyvkiadó, 1981.
- Kubinyi András:* **Dél- dunántúli parasztlakos városok költözése a középkor végén** – In.: Somogyi Levéltári Évkönyv, 1972. (13–45.)
- Laczkó András:* **Nagyatád** – Nagyatád, 1979.
- Magyar Kálmán:* **A somogyi XIV–XV. századi mezővárosi fejlődés történetéről** – In.: Somogyi Múzeumok Közleményei 1982. (69–85.)
- Magyar Kálmán:* **Nagyatád és környéke XI–XV. századi településtörténete és régészeti emlékei** – In.: Somogyi Múzeumok Közleményei 1996. (113–159.)
- Mályusz Elemér:* **A mezővárosi fejlődés** – In.: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században – Szerk. Székely György, Bp., – Akadémiai Kiadó, 1953.
- Szabó István:* **Tanulmányok a magyar parasztság történetéből** – Bp., Athenaeum, 1948.
- Szili Ferenc:* **Vásárok Somogy megyében (1700–1848.)** – In.: Somogyi Levéltári Évkönyv 1987. (187–219.)

Jegyzetek

- ¹Fügedi Erik: **Kolduló barátok, polgárok, nemesek** – Bp., Magvető Könyvkiadó, 1981. 239.
- ²Fügedi E.: **U. o.: 239.**
- ³Fügedi E.: **U. o.: 240.**
- ⁴Fügedi E.: **U. o.: 343.**
- ⁵Magyar Kálmán: **A somogyi XIV- XV. századi mezővárosi fejlődés történetéről** – In.: Somogyi Múzeumok Közleményei, 1982. (69–85.)70.

- ⁶ Mályusz Elemér: **A mezővárosi fejlődés** – In.: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században – Szerk. Székely György, – Bp., Akadémiai Kiadó, 1953. (128–191.)128.
- ⁷ Mályusz E.: **U. o. 128-129.**
- ⁸ Magyar K.: **A somogyi... 74–75.**
- ⁹ Fügedi E.: **U. o. 244.**
- ¹⁰ Mályusz E.: **U. o. 129.**
- ¹¹ Fügedi E.: **U. o. 240.**
- ¹² Fügedi E.: **U. o. 241.**
- ¹³ Fügedi E.: **U. o. 242-243., 245.**
- ¹⁴ Fügedi E.: **U. o. 246-247.**
- ¹⁵ Fügedi E.: **U. o. 247-248.**
- ¹⁶ Fügedi E.: **U. o. 343.**
- ¹⁷ Bácskai Vera: **Magyar mezővárosok a XV. században** – Bp., Akadémiai Kiadó, 1965. 17.
- ¹⁸ Fügedi E.: **U. o. 334.**
- ¹⁹ Csánki Dezső: **Magyarország történelmi földrajza** (A Hunyadiak korában) – Bp., MTA, 1894. 662.
- ²⁰ Fügedi E.: **U. o. 77.**
- ²¹ Fügedi E.: **U. o. 78., 86.**
- ²² Bácskai V.: **U. o. 19.,21.**
- ²³ Fügedi E.: **U. o. 79.**
- ²⁴ Szabó István: **Tanulmányok a magyar parasztság történetéből** – Bp., Athenaeum, 1948. 53.
- ²⁵ Magyar K.: **A somogyi... 69.**
- ²⁶ Magyar K.: **A somogyi...80.**
- ²⁷ Csánki D.: **U. o. 576.**
- ²⁸ **DL. 100856.**
- ²⁹ Magyar K.: **A somogyi... 81.**
- ³⁰ Kubinyi András: **Dél- dunántúli parasztek városba költözése a középkor végén** – In.: Somogyi Levéltári Évkönyv 1972. (13-45.) 34.
- ³¹ Magyar K.: **A somogyi...81.**
- ³² Magyar Kálmán: **Nagyatád és környéke a XI-XV. századi településtörténete és régészeti emlékei** – In.: Somogyi Múzeumok Közleményei 1996. (113–159.) 125.
- ³³Magyar K.: **Nagyatád... 123.**
- ³⁴ Magyar K.: **A somogyi... 81.**
- ³⁵ Bácskai V.: **U. o. 12.**

- ³⁶ Mályusz E.: U. o. 133–135.
³⁷ Magyar K.: Nagyatád... 125.
³⁸ Fügedi E.: U. o. 340.
³⁹ Magyar K.: A somogyi...83.
⁴⁰ Fügedi E.: U. o. 341.
⁴¹ Magyar K.: U. o. 83.
⁴² Fügedi E.: U. o. 342.
⁴³ Magyar K.: A somogyi... 81- 82.
⁴⁴ Bácskai V.: U. o. 15.
⁴⁵ DL. 100855.
⁴⁶ Fügedi E.: U. o. 82.
⁴⁷ Fügedi E.: U. o. 347.
⁴⁸ Mályusz E.: U. o. 129.
⁴⁹ Fügedi E.: U. o. 341.
⁵⁰ Mályusz E.: U. o. 130.
⁵¹ Bácskai V.: U. o. 73.
⁵² Laczkó András: Nagyatád – Nagyatád, 1979. 6.
⁵³ Szili Ferenc: Vásárok Somogy megyében (1700–1848) – In.: Somogyi Levéltári Évkönyv 1987. (187–219.) 187., 217.
⁵⁴ Szili F.: U. o. 193.
⁵⁵ Szili F.: U. o. 195.
⁵⁶ Szili F.: U. o. 206.
⁵⁷ Szili F.: U. o. 209.
⁵⁸ Laczkó A.: U. o. 7., 9.
⁵⁹ Szili F.: U. o. 205.

Az ábrák forrásjegyzéke

1. ábra: Magyar Kálmán: **A somogyi XIV–XV. századi mezővárosi fejlődés történetéről** – In.: Somogyi Múzeumok Közleményei 1982. (69–85) 78.
2. ábra: **Magyar Országos Levéltár DL. 100855**
3. ábra: Magyar Kálmán: **Nagyatád és környéke a XI–XV. századi településtörténete és régészeti emlékei** – In.: Somogyi Múzeumok Közleményei 1996. (113–159.) 121.
4. ábra: **Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája Somogy vármegye** – Szerk. Csánki Dezső Bp., Országos Monográfiai Társaság, 1914.

150 Ft